

Xocalı qətliamına aparın yol: gerçək tarixin xronoloji təhlili

(I yazı)

Danılmaz həqiqətdir ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdırdan sonra bir sıra tarixi gerçəkliklərin ortaya çıxması, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması sahəsində misli görünməmiş addımlar atılmağa başlanmış və bu addımların nəticəsini bu gün açıq-aydın hiss olunur. Xalqımızın və ümumən, bəşəriyyətin tarixində misli görünməmiş XOCALI QƏTLİAMI da, məhz Ümummilli Liderin ölkəyə ikinci dəfə rəhbərliyi dövründə, beynəlxalq qurumlar və dünya ictimaiyyətinin diqqətinə olduğu kimi, çatdırılmağa başlanmış və bu gün də kar və kor olan dünyanın bu həqiqətləri eşitməsi və görməsi yolunda nəhəng addımlar atılmaqdadır. Bu qanlı faciənin əksər beynəlxalq qurumlar, bir sıra dövlətlər tərəfindən rəsmən pislənilməsi və onu bəşəri cinayət kimi tanıması, aparılan məqsədyönlü siyasətin uğurlu nəticəsidir. Ancaq etiraz etməylik ki, Xocalı faciəsinə gələn yolun xronoloji ardıcılıqla təhlilinə hələ də ehtiyac var. Bu ehtiyac nöqtəyi-nəzərindən yanaşaraq, növbəti yazımı, məhz Xocalıya gələn yolun tarixi-xronoloji məqamlarına diqqəti çəkmək, həmin məqamlarla bağlı subyektiv düşüncələrimi oxucularla bölüşmək istədim.

Həm mətbu yazılarımda, həm müsahibələrimdə, həm də televiziya çıxışlarımda dəfələrlə səsləndirdiyim bir fikri yenidən qeyd etməyə ehtiyac duyduğumdan, yazımı həmin fikirlərlə başlamaq istəyirəm. 1988-1993-cü illərdə ölkəmizdə, əsasən, Dağlıq Qarabağda və ətraf rayonlarda baş verən faciələrin ətrafı öyrənilməsi və hüquqi-siyasi qiymət verilməsi üçün vahid istintaq komissiyası yaradılmalı və bütün faciələrə eyni kontekstdən yanaşılmaqla hadisələrin başvermə səbəbləri, törədilmiş bəşəri cinayətlərə hazırlıq "laboratoriyası", nəhayət, həmin cinayətlərin müasir dünya düzeninin hüquqi aktları ilə bir araya sığmayan əhatə dairəsini dəqiqliklə müəyyənləşdirməli, ən azı, gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün tam əhatəli, təkzibolunmaz dəlillərə və sübutlara əsaslanan sənədlər toplusu ortaya qoyulmalıdır. Çünki baş verən bütün hadisələr dağılmaqda olan bir imperiyanın Qafqazda təsir dairəsini və nüfuzunu qoruyub saxlamaq, bu regionda əsas vassal olan, ötən əsrin əvvəllərində, məhz bu vassallığı möhkəmləndirmək məqsə-

dilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında, süni olaraq yaradılan Ermənistanın bu istəkdən maksimum yararlanmaq məqsədilə istifadə etmələri ilə birbaşa bağlıdır. Qərribəsi isə budur ki, həmin dövrlərdə təkə dağılmaqda olan Sovet İmperiyası deyil, həm də bir sıra dünya güclərinin də maraq dairəsində olan Qafqazda istəklərinə nail olmaq üçün, məhz tarixdə ikiüzlü və xain millət imici qazanmış hayları seçmişdilər. Təbii ki, o dövrdə həm Azərbaycan hakimiyyətinin yanlış xarici siyasəti, həm erməni diasporasının genişmiqyaslı fəaliyyəti, həm də erməni-hay tayfalarının satqın imicindən faydalanmaq istəyi bunu şərtləndirən başlıca amillər idi. Bütün bunların fonunda dünyanın erməni lobbisi və ermənipərəst qüvvələri tərəfindən müxtəlif üsullarla ələ alınaraq bilərəkdən, ya bilməyərəkdən dünya güclərinin və erməni-hay tayfasının bu istəyinin reallaşmasına yardımçı olan, "sapı özümüzə olan baltaların da əvəzsiz "xidmətləri", nəticədə, düşmənlərimizin istəklərinə, müvəqqəti də olsa, nail olmalarına münbit şərait yaratdı. Yalnız 1993-cü ilin iyununda müasir dünyanın siyasət və dövlətçilik fenomenini Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqın tekiidi ilə hakimiyyətə qayıdırdan sonra bu siyasətin alt-üst edilməsi, gələcəyimiz naminə tamamilə yeni siyasi mövqe ortaya qoyulması, dağılmaqda olan bir məmləkəti bu tarixi faciədən xilas etdi.

Bəzi tarixi məqamlar dönə-dönə deyilmiş olsa da, yazının ruhuna uyğun olaraq, onları yenidən xatırlatmaq məcburiyyətindəyəm. Beləliklə, 1985-ci ildə M.Qorbaçov SSRİ rəhbərliyinə gəldi. Yenidənqurma adı altında Qərbin istəklərini həyata keçirməyə, başlıcası, ölkədə guya demokratiyanı bərqərar etməyə yönəldilmiş siyasətə start verildi. M.Qorbaçov və onun siyasəti haqqında çox yazıb vaxt aparmağa lüzum görmürəm. Ancaq bu siyasətin bizim üçün maraqlı olan məqamlarına toxunmadan keçmək mümkün deyil. Helsinki Vətəndaş Assambleyasında SSRİ-nin keçmiş rəhbəri L.İ.Brejnevin də imzaladığı Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müqaviləsi, faktiki icra edilmirdi. Qərb isə imzasına hörmət etməyi və müqavilənin şərtlərini yerinə yetirməyi tələb edirdi. M.Qorbaçov, məhz bu sənədə əsaslanaraq, SSRİ-ni dəyişmək və yenidən qurmaq xəttini götürdü. M.Qorbaçov gözəl bilirdi ki, yüzlərlə millətli hüquqları əlindən alınmış bir imperiyada demokratiya və aşkarlıq, son nəticədə, onun parçalanmasına gətirib çıxaracaq. O zaman imperiyanın nəzarətində olan geosi-

yasi zonaların əldən verilməməsi kimi ciddi bir problemi həll etmək məsələsi ortaya çıxırdı. Bu problemin həlli üçün isə ən optimal variant ayrı-ayrı regionlarda milli və dini zəmində qarşıdurmalar, ziddiyətlər yaratmaq, münaqişə zonalarını idarə etməyi əlinə almaq və bu münaqişələr vasitəsilə həmin regionlarda geosiyasi maraqlarını qoruyub saxlamaq kimi qeyri-insani taktika müəyyənləşdirildi. Qazaxıstanda, Orta Asiyada, Ukraynada, Moldovada, Gürcüstanda, nəhayət, Azərbaycanda yaradılacaq qarşıdurmaların planları, proyektləri SSRİ DTK-sı tərəfindən işlənib-hazırlandı və fəaliyyətə başlandı. Beləliklə, digər müttəfiq respublikalardan fərqli olaraq, Azərbaycanla bağlı nəzərdə tutulan plan daha dərinə ölçülüb-biçilərək hazırlandı. Və 1987-ci ilin noyabr ayının 17-də, ilk olaraq, M.Qorbaçovun Fransa səfəri zamanı, onun iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri Ağambekyan tərəfindən ortaya atıldı. Qərribədir ki, burdakı erməni diasporu ilə rahat şəkildə görüş keçirən Ağambekyan (o dövrü yaşayan hər kəs gözəl bilir ki, Sovetlər dövründə xarici səfərlər zamanı dövlət məmuru, nəinki diaspora təşkilatı, hətta bir fərdlə belə özbaşına görüşə və hansısa siyasi məsələni müzakirə edə bilməzdi), həmin görüşdə Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılaraq, Ermənistanın tərkibinə verilməsi ilə bağlı ölkə rəhbərliyinə təklif verildiyini və yaxınlarda bu təklifə baxılacağını bəyan edir.

Bu fakt ildırım sürətilə Azərbaycanda yayılır, xalq etiraz səsinə qaldirır, mətbuatda nüfuzlu Azərbaycanlı şəxsiyyətlər (akademik, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Bünyadov, Xalq Şairi, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri Süleyman Rüstəm və başqaları) bu təklifə bağlı yazılarla çıxış etməyə başlayırlar. Nəhayət, fevral ayında Xankəndi də, eyni zamanda, ona alternativ olaraq, Ağdamda mitinqlər başlayır. Fevralın 19-da DQMV-nin Xalq Deputatları Soveti sessiya çağırır, vilayətin Ermənistanla birləşdirilməsi ilə bağlı qərar qəbul edir və məsələnin müsbət həll edilməsini SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətindən xahiş edir. Bu xəbər Ağdamda daha böyük izdihamlı mitinqə səbəb olur, fevralın 22-də əhali Xankəndidə yürüşə başlayır və bu yürüşçüləri Sovet ordusunun tankları "qarşılayır". İki gənc şəhid olur, 17 nəfər isə güllə yaraları ilə xəstəxanaya düşür. Yalnız hadisə baş verəndən sonra Moskvadan telefoqramma gəlir: "Sov. İKP MK Siyasi Bürsu DQMV XDS-nin qərarını müzakirə etmiş və yaranmış indiki şəraitdə (?) qərarın təsdiqini qeyri-mümkün he-

XOCALI

Xocalı qətliamına apararıq yol: gerçək tarixin xronoloji təhlili

sab etmişdir". Bu hadisədən bir həftə keçməmiş, Sumqayıt hadisələri baş verir. İndi artıq hər kəsə məlumdur ki, həmin hadisələrin əsas təşkilatçısı erməni əsilli Qriqoryan olmuş və istintaq adı ilə Moskvaya aparılaraq, orda azadlığa buraxılmışdır. Əslində, bu fakt ciddi signal olmalı idi. Azərbaycanı idarə edənlər də, xalq hərəkatını yönləndirənlər də başa düşməli idilər ki, bütün hadisələr SSRİ DTK-nın planı ilə həyata keçirilir və onun zərərini minimuma endirmək haqqında düşünmək gərəkdir. Ancaq belə olmadı. Azərbaycan xalqının dilini və psixologiyasını bilməyən, yüngültəbətli Vəzirov, birbaşa Moskvanın ssenarisinin reallaşmasına şəraiti getdikcə artırmaqda davam etdirirdi. Xalq hərəkatını yönləndirənlər isə ikiye bölünmüşdü. Bir tərəf, məhz SSRİ DTK-nın yuxarıda qeyd etdiyimiz ayrı-ayrı respublikalarda həyata keçirdiyi milli və dini münaqişə ocaqlarının alovlanması siyasətinə xidmət edir, digər tərəf isə prosesləri doğru-düzgün analiz edə bilmir, səbətsizlik nəticəsində, həmin planın reallaşmasına şərait yaradırdı. Artıq Azərbaycanda istəyənə nail olan Moskva planının davamı olaraq, DQMV-də Azərbaycanın suveren hüquqlarını pozaraq, SSRİ-nin bərbəş Xüsusi İdarə Komitəsini yaratdı. Məqsəd baş verən prosesləri birbaşa idarə etmək planını reallaşdırmaq olan bu addıma Azərbaycan hakimiyyəti susdu. Həmin ilin yayında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətində Azərbaycan və Ermənistan nümayəndələrinin iştirakı ilə məsələyə yenidən baxılır və o zaman hər kəsi şoka salan bir səhnə ilə qarşılaşırıq. M.Qorbaçov bu toplantıda ermənilərin əleyhinə bir neçə ciddi faktlar sadalayır və erməniləri bu iddiadan çəkilməyə çağırır. O zaman SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri A.Qromiko isə "Yoldaşlar, unutmayın, bu regional məsələ deyil" ifadəsi ilə faktiki erməniləri iddialarından çəkilməyə çağırırdı. Ancaq sonrakı hadisələr burda da M.Qorbaçovun məqsədinin nədən ibarət olduğunu çıpaqlığı ilə ortaya qoydu: məqsəd ermənilərin istəyini həyata keçirmək üçün daha münbit şərait yaratmaq, qarşıdurmanı daha da gücləndirmək, Azərbaycan xalqını milli azadlıq iddiasından vaz keçməyə məcbur etmək, hüquqi zəmin hazırlayaraq, ermənilərin istəklərini reallaşdırmaqdan ibarət idi.

Həmin il avqust ayının sonlarına yaxın böyük şairimiz Xəlil Rza Ulutürk, görkəmli aktyor Mikayıl Mirzə ilə birgə Dağlıq Qarabağın şəhər və kəndlərində yerli əhali ilə görüşlər keçirir, insanlarda müba-

rizlik ruhunun güclənməsinə çalışırıq. Bu faktın üstündən ona görə keçmədim ki, erməni millətçiləri, xüsusilə, Zori Balayan və Silva Kaputikyan gecə-gündüz Dağlıq Qarabağın şəhər və kəndlərində millətçi çıxışlar edirdilər, onlara gözləri üstə qashlarının olduğunu bir dəfə də xatırlatmadıqları halda, Moskvadan verilən xüsusi tapşırıq əsasında hər üçümüzü həbs etmək istədilər. Yalnız o zaman Qarabağda böyük nüfuz sahibi olan Sosialist Əməyi Qəhrmanı, Deputat Xuraman Abbasova, Ağdamın tanınmış ziyalı Zeynal Məmmədov və DQMV Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Tofiq Babayev birgə söylə hər üçümüzü həbs olunmaqdan qorudular. Bu məqam, ona görə diqqəti cəlb edir ki, ermənilərin bütün antisovet və şovinist fəaliyyətlərinə hər cür şərait yaradıldığı, ermənilərin odlu silahlarla silahlandırıldığı halda, Moskva, bizim adi vətənpərvərlik ruhlu təbliğatımıza belə kəskin reaksiya verir, evlərdən ov tüfəngləri belə yığırdırlardı.

1988-ci il sentyabrın 18-də ermənilərin Azərbaycan yaşayış məntəqələrinə ilk hücumları baş verdi. Hədəf Xocalı idi. Həmin hücumda ermənilər çoxlu sayda itki verərək, geri çəkildilər. Moskvanın sonrakı addımları bu hücumun da, məhz oradan planlaşdırıldığını və həyata keçirildiyini deməyə tam əsas verir. Belə ki, bu hadisədən iki gün sonra SSRİ Ali Soveti DQMV-

də və Ağdam rayonunda (?) xüsusi vəziyyət elan edərək, komendant saati tətbiq etdi. Məqsəd aydın idi. Ermənilərin özləri üçün ən təhlükəli hesab etdikləri Ağdam rayonunu və ağdamlıları zərərsizləşdirməkdən, buradan olan hər hansı təhlükənin qarşısının Sovet ordusunun rayonda yerləşdirilmiş kontingenti vasitəsilə alınmasını təmin etməkdən ibarət idi! Bu fakt uzun müddət sakitləşən paytaxt Bakını və ölkənin digər bölgələrini yenidən hərəkatə gətirdi. Noyabr-dekabr aylarında Bakıda meydan coşdu və nəticədə, bu dəfə də Bakıda xüsusi vəziyyət elan edildi. Halbuki Ermənistandan artıq azərbaycanlılar son nəfərinə qədər qovulmuş, insanlar olmanın işgəncələr altında ata-baba yurdlarını tərk etmişdilər və Moskva susmuşdu. Bu yetməmiş kimi, erməni terror təşkilatları həm Qarabağda, həm də ondan uzaqlarda azərbaycanlılara qarşı ard-arda terrorlar təşkil edirdilər və hamısı da cəzasız qalırdı. Həm Dağlıq Qarabağda və Ağdamda, həm də Bakıda xüsusi vəziyyətin tətbiqindən sonra hadisələr bir müddət səngidi. 1989-cu ilin yayında aldığımız bir xəbər yenidən ocağın gurlmasına səbəb oldu. Azərbaycan tərəfinin sakitləşdiyini güman edən Moskva gizli planını işə salmaq istəyirdi. SSRİ Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağ üzrə xü-

susi komissiyası yaradılmışdı. Bizə məlumat çatdırıldı ki, məşhur ukraynalı yazıçı Oleynikovun sədrliyi ilə yaradılan həmin komissiya iyulun sonlarında Qarabağa gələcək və onların verəcəkləri təklif əsasında SSRİ Ali Soveti DQMV-nin Ermənistanın tərkibinə verilməsini qanunlaşdıracaq. Burada qeyd etməyi lazım bilərəm ki, ölkədə yaranan nisbi sabitlik fonunda Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin (AXC) Təşəbbüs Qrupu yaradıldı və iyulun 16-da Təsis Konfransı keçirilərək, AXC təsis edildi. Məhz aldığımız xəbərlə bağlı AXC sədri Əbülfəz Elçibəyə şəxsən məlumat verdikdən sonra, təşkilatın bir neçə üzvü ilə birgə Şuşaya gəldik. Çox böyük çətinliklə iyulun 26-da Oleynikovla əvvəl yerli əhali ilə görüş keçirilən Şuşa Mədəniyyət Sarayında, sonra isə Şuşa rayon XDS İcraiyyə Komitəsinin binasında görüşmək imkanı qazandıq. Həmin görüşdə Şuşa rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Mikayıl Gözəlov, AXC sədri Əbülfəz Elçibəy, AXC İdarə Heyətinin üzvü Nəcəf Nəcəfov və mən iştirak edirdik. Şəxsən iştirak etdiyim bir neçə saatlıq görüşdə Oleynikov da etiraf etdi ki, məqsəd Qarabağın Ermənistanla verilməsini rəsmiləşdirməkdən ibarətdir. Həmin görüşdə

Oleynikov belə bir qərarı imza atmayacağına bizi əmin etdi və sözünü "burda qan görərim, bu qana səbəbkar ola bilmərəm" fikri ilə tamamladı. Artıq bu fakt Moskvanın niyyətini çıpaqlığı ilə ortaya qoymuş oldu və nəticədə, həm Bakıda, həm də regionlarda xalq hərəkatının yeni mərhələsi alovlandı. Xalq hərəkatının əsas aparıcı qüvvəsi olan AXC-nin daxilində məqsədli şəkildə yaradılan ikitərəfli, açıq-aşkar idarə olunan bir plan kimi diqqəti çəkirdi. Yalnız hadisələrin sonrakı inkişafı və əldə etdiyimiz bir sıra məlumatlar təşkilata SSRİ DTK-sının xüsusi hazırladığı adamların salındığını və həmin adamlar vasitəsilə həm Bakıda, həm də regionlarda vəziyyəti nəzarətdə saxladığını ortaya qoydu. Bu haqda, ötən yazılarımda "Səs" qəzetinin oxucularına ətraflı məlumat verdiyimi nəzərə alaraq, təkrara yol verib, vaxt almağa lüzum görmürəm. Beləliklə, artıq həm Dağlıq Qarabağ münaqişəsini, həm də Bakıda və regionlarda getdikcə güclənən xalq hərəkatını nəzarəti əlinə alan SSRİ rəhbərliyi bütün vasitələrlə Azərbaycan xalqının gözünü qorxutmaq, ermənilərin istəklərini reallaşdırmaq, ya da bu münaqişəni irinli yaraya çevirib, bölgədə təsir və təzyiqlə rıçaq kimi əldə saxlamaq ssenarisini asanlıqla reallaşdırmağa başladı. 20 Yanvar qırğınından sonra xalqın geri çəkilməyini düşünən imperiya rəhbərləri çox keçmədi ki, yanıldığını anladı. Artıq tarixi zərurət olaraq, dağılmaq zorunda qalan SSRİ başbilənləri İttifaqın yoxluğu şəraitində, Qafqazın mühüm region kimi əldən çıxmaması naminə yeni planlar hazırladılar. Erməniləri ürkəndirmək, savaşı davam etdirmələrinə nail olmaq məqsədilə Rusiya prezidenti B.Yeltsinin Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayevlə Xankəndiyə səfər etmələri, münaqişənin yeni, daha qanlı mərhələyə keçməsinə şərait yaradı. B.Yeltsinin protokol razılaşmasının şərtlərini pozaraq, Xankəndidə Azərbaycan Təşkilat Komitəsinin binasına deyil, vilayətin "Obkom" binası kimi tanınan keçmiş partiya komitəsinin, artıq Dağlıq Qarabağ separatçılarının zəbt etdiyi binaya getməsi, burda separatçılarla qapalı danışıqlar aparması, eləcə də, yerli azərbaycanlılarla əvvəlcədən Xocalı şəhərində razılaşdırılmış görüşdən imtina etməsi münaqişənin yeni, daha qanlı mərhələyə keçəcəyindən xəbər verirdi.

Təhmasib Novruzov,
1989-92-ci illərdə AXC Ali Mclisinin üzvü,
"Azadlıq Hərəkatçıları"
İctimai Birliyinin sədri